

Ireneusz Kraś

Geneza międzynarodowej integracji polityczno-gospodarczej w Europie

Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej 16,
255-272

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jacek Kraś

GENEZA MIĘDZYNARODOWEJ INTEGRACJI POLITYCZNO-GOSPODARCZEJ W EUROPIE

Zagadnienia wstępne

Integracja rozumiana jest jako proces scalania, łączenia, zespalania kilku elementów w całość. Wywodzi się od łacińskiego słowa „integratio”, jest to proces, który prowadzi do większego stopnia jedności gospodarczej i w konsekwencji również politycznej¹. Nie ma jednolitej koncepcji integracji politycznej ani gospodarczej. Powstało wiele teorii politycznych i ekonomicznych dotyczących integracji europejskiej. Rozgraniczenie na te dwa rodzaje teorii jest dopuszczalne. Należy jednak pamiętać, że czynnik polityczny w integracji ekonomicznej odgrywał zawsze ważną rolę w postaci polityki integracyjnej, czyli w inicjowaniu i kształtowaniu tego procesu przez państwa zgodnie z ich interesami².

Niemożliwe jest całkowite uniezależnienie się polityki od ekonomiki. Te dwie dziedziny nie mogą funkcjonować obok siebie, istnieć odrębnie, gdyż taki stan wcześniej czy później doprowadzi do nieprawidłowości w rozwoju społecznym. Należy podkreślić, że polityka i ekonomika muszą oddziaływać na siebie, przenikać i uzupełniać³. Nie ma zgody co do tego, czy integracja jest procesem politycznym, czy ekonomicznym i jaki jest jej stosunek

¹ Z. M. Dolwa-Klepacki, *Integracja europejska*, Białystok 2001, s. 23.

² E. Haliżak, *Integracja europejska*, w: *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Warszawa 2006, s. 483.

³ M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii polityki*, Lublin 1998, s. 89.

oddziaływania na siebie obu sfer aktywności. Toczy się spór, w jakim stopniu jest ona produktem żywiołowości rynku, a jakim tego, co świadome i przejawia się przez działania polityczne państw⁴. Można wskazać na liczne formy procesów integracyjnych towarzyszące rozwojowi społeczno-państwowemu naszego kontynentu – w szczególności w aspekcie politycznym – od najdawniejszych czasów⁵.

Co sprawiło, że narody podjęły działania zmierzające do międzynarodowej integracji? Jakie przesłanki kierowały narodami w procesie międzynarodowej integracji? Czy były to wyłącznie przesłanki polityczne? Czy czynnik gospodarczy odgrywał również istotną rolę? Czy występował związek między tymi czynnikami? Wreszcie czy rzeczywiście integracja gospodarcza była jedynie środkiem do integracji politycznej? Na ile międzynarodowa integracja jest mniej ekonomicznym a znacznie bardziej politycznym postulatem? Nie ma zgody co do tego. Na te pytania postaram się odpowiedzieć dokonując krótkiego przeglądu genezy integracji europejskiej.

Początki integracji europejskiej

Koncepcję integracji europejskiej można w skrócie przedstawić jako ideę jedności Europy. Historycznie idea ta była rozmaicie rozumiana i była związana ze zjednoczeniem zarówno politycznym, jak i gospodarczym czy społecznym.⁶

Pojęcie integracji polityczno-gospodarczej ma długą historię. Można wskazać na liczne formy procesów integracyjnych towarzyszące rozwojowi społeczno-państwowemu naszego kontynentu – w szczególności w aspekcie politycznym – od najdawniejszych czasów. Mimo że Europa jest niewielkim kontynentem, zamieszkuje ją kilkadziesiąt narodów w różnych państwach. Spojrzenie wstecz pokazuje jak kształtowała się historia integracji europejskiej. Początki integracji europejskiej to okres od I w. p.n.e. do V w. n.e. kiedy to większa część Europy znajdował się w zasięgu wpływów Imperium Rzymskiego. Rzymianie rozszerzali swoje imperium głównie drogą podbo-

⁴ H. Hveem, *Political regionalism: Master or servant of economic internationalization*, w: *The New Regionalism and the Future of Security and Development*, red. B. Hettne, Basingstoke 2000, s. 85-105. Cyt. za P.J. Borkowski, *Integracja regionalna w teorii stosunków międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe” (2007) t. 35, nr 1-2, s. 47.

⁵ S. Ładyka, *Z teorii integracji gospodarczej*, Warszawa 2001, s. 14.

⁶ O. Barbarska, *Geneza jedności europejskiej*, w: *Europeistyka w zakresie*, red. A.Z. Nowak, D. Mielczarek, Warszawa 2006, s. 15.

ju, ale potrafili zintegrować większość swoich prowincji na trwałe. Istotną rolę w procesie integracyjnym ogrywały czynniki gospodarcze i prawo rzymskie, które legło u podstaw obecnej cywilizacji europejskiej. Innymi bardzo istotnymi czynnikami integracji była: wspólna moneta, scentralizowana administracja, obywatelstwo, wspólnota językowa. Ta ekspansja spowodowała wytworzenie się wspólnoty gospodarczej i kulturowej.

Kolejnej próby podboju Europy zachodniej dokonał Karol Wielki władca Franków, zjednoczył on znaczną część zachodnich ziem dawnego cesarstwa rzymskiego. Dzieło Karola Wielkiego nie przetrwało, jednak idea połączenia Europy Zachodniej pod jedną władzą polityczną powróciła wraz z powstaniem w 962 r. Świętego Cesarstwa Rzymskiego pod zwierzchnictwem władców niemieckich. Otton III (980-1002) pragnął utworzyć jedno europejskie państwo składające się z czterech równorzędnych części: Galii, Słowiańszczyzny, Germanii i Italii.

Kolejnym propagatorem idei integracji europejskiej był Pierre Dubois (1250-1321), który proponował utworzenie federacji europejskich państw chrześcijańskich. Z kolei król czeski Jerzy z Podiebradów (1420-1471) proponował utworzenie Ligi Pokoju czyli zgromadzenia przedstawicieli książąt chrześcijańskich dla utrzymania pokoju. Była to jedna z najciekawszych inicjatyw zjednoczenia państw europejskich w średniowieczu. Związek miał początkowo obejmować Czechy, Francję, Polskę, Burgundię i Wenecję. Była to kontrpropozycja wobec Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. Na czele związku miał stać jeden z władców państw związkowych. Zgromadzenie związkowe miało decydować o przystąpieniu nowych członków federacji, zajmować się jurysdykcją nad władzami – członkami związku i ich poddanymi, wypowiadać wojnę oraz kontrolować wspólną walutę.

Koncepcja stanowiła w jakiejś mierze odbicie dominującego wówczas podejścia, w którym zakładano jednoczenie Europy przez pryzmat działań obronnych (chroniących przed agresją ze strony muzułmańskiej Turcji) i zarazem ekspansjonistycznych, zmierzających do podbicia oraz schryścianizowania innych regionów świata, przede wszystkim Bliskiego Wschodu, a następnie obszarów kolonialnych. Tym samym można było już wówczas zauważyć tendencje, niebezpiecznie dochodzące do głosu w późniejszych epokach, wykorzystywania idei jedności europejskiej – idei samej w sobie bardzo szczytnej – do realizacji zamierzeń imperialistycznych i militarystycznych⁷. Ambitny plan jednak nie został zrealizowany ze względu na antypapieski wydzźwięk planu Jerzego z Podiebradu.

⁷ Tamże, s. 17.

Idea jedności europejskiej była głęboko zakorzeniona w tradycji narodów i państw naszego kontynentu, szczególnie w średniowieczu. Sprzyjał temu uniwersalizm Kościoła katolickiego, który do chwili obecnej odgrywa ważną rolę jednoczącą, ponieważ często współcześni odwołują się do chrześcijańskich korzeni Europy⁸.

W XV w. pojęcie jedności europejskiej weszło na trwałe do obiegu intelektualnego. Praktycznie do końca XVIII stulecia funkcjonowało ono niemal jako synonim określenia „republika chrześcijańska”. Jej konstytutywnymi cechami były: język łaciński, jako element komunikacji wykształconej elity, uniwersytety, wyróżnik krajobrazu kulturalnego ówczesnej Europy oraz poczucie swoistej solidarności, jako konieczność obrony świata chrześcijańskiego przed zagrożeniem zewnętrznym⁹.

Plan całkowitej rekonstrukcji Europy przedstawił król Francji Henryk IV (1553-1610). Według niego miało powstać piętnaście państw, a warunkiem pokoju między nimi miała być tolerancja religijna wobec protestantyzmu. Proponował on powstanie Stanów Zjednoczonych Europy. Była to nowatorska koncepcja wyprzedzająca o mniej więcej dwieście lat utworzenie Stanów Zjednoczonych Ameryki, do której powracało wielu myślicieli, łącznie z paneuropejskimi w XX w. W ramach tzw. Wielkiego Planu miano uporządkować wszelkie sporne kwestie (w tym najważniejszą wówczas sprawę tolerancji religijnej), stworzyć stabilny system bezpieczeństwa europejskiego oraz powołać Radę Generalną Europy jako naczelny, międzynarodowy organ zarządzający¹⁰. Przedstawiony przez Henryka IV plan należał do najważniejszych projektów europejskiej integracji politycznej.

Natomiast William Penn zaproponował utworzenie instytucji zbliżonej do Parlamentu Europejskiego. Napoleon Bonaparte chciał integrować Europę przy użyciu siły, a podbitym państwom narzucić francuskie prawodawstwo i rozwiązania ustrojowe między innymi słynny Kodeks Napoleona. Polityczno-ideologicznym uzasadnieniem ekspansji było dążenie do obalenia dawnego reżimu feudalnego oraz rozprzestrzenienia nowego systemu wartości i porządku społeczno-ekonomicznego wypracowanego przez zwycięską rewolucję burżuazyjną. Sam Napoleon wskazywał także szersze cele integracyjne, pragnąc zjednoczyć narody europejskie w „jeden połączony związek narodów”. Miał się on opierać na wspólnych zasadach i normach, a w przyszłości

⁸ E. Halizak, dz. cyt., s. 493.

⁹ K. Wiaderny-Bidzińska, *Polityczna integracja Europy Zachodniej*, Toruń-Warszawa 1999, s. 14.

¹⁰ O. Barbarska, dz. cyt., s. 17.

prorowadzić do utworzenia paneuropejskiej struktury federacyjnej, zgodnie z wzorcami wypracowanymi przez Amerykanów bądź starożytnych Greków¹¹.

Wraz z klęską armii napoleońskiej pogrzebana została idea stworzenia francuskiej Europy. Napoleon będąc na zesłaniu na Wyspie Świętej Heleny w swym politycznym testamencie nadal postulował połączenie państw Europy więzami federacyjnymi.

Należy podkreślić również znaczenie dynastii habsburskiej w tworzeniu koncepcji integracyjnych w Europie. Zagadnienie to w sposób szczegółowy analizuje Roman Kochnowski w swojej książce „Monarchia habsburska w polskiej myśli politycznej lat 1860-1914”¹². Do tego czasu podstawowym czynnikiem warunkującym integrację był element polityczny.

Nowym impulsem dla rozwoju idei integracyjnych w XIX w. był rozwój kapitalizmu. Spowodował on, że w dyskusjach zjednoczeniowych oprócz elementów politycznych pojawił się element gospodarczy. Wymiana gospodarcza oraz postęp techniczny zbliżały narody i kultury, ułatwiając jednocześnie upowszechnienie idei i myśli.

Istotnym przykładem dla Europejczyków w dążeniach integracyjnych były Stany Zjednoczone Ameryki. W 1849 r. Victor Hugo, francuski pisarz i działacz demokratyczny, stwierdził, że będziemy mieli Stany Zjednoczone Europy, które ukoronują proces rozwojowy starego świata, tak jak Stany Zjednoczone Ameryki są ukoronowaniem Nowego Świata.

Koncepcja Mitteleuropy

W 1915 r. Friedrich Naumann niemiecki duchowny i polityk wydał publikację *Mitteleuropa*, w której proponował federację krajom Europy Środkowej pod przewodnictwem Niemiec. W koncepcji Naummana znalazły się następujące idee:

- a) poszerzenia państwowych obszarów gospodarczych,
- b) komplementarności,
- c) wzrostu dobrobytu,
- d) wzmocnienia stanowiska konkurencyjnego na zewnątrz,
- e) unii celnej i związku gospodarczego,
- f) funkcjonowania gospodarki wieloprzestrzennej,
- g) relacje: gospodarka-polityka.

¹¹ Tamże, s. 23.

¹² R. Kochnowski, *Monarchia habsburska w polskiej myśli politycznej lat 1860-1914*, Kraków 2009.

Naumann uważał, że stworzenie wielkiego obszaru gospodarczego w Europie Środkowej jest wymogiem sytuacji politycznej świata, a w której bezpieczeństwo zapewnia dopiero przynależność do wielkiego bloku państw¹³.

Koncepcje Mitteleuropy wyrosły na gruncie równoległych przemian społecznych i gospodarczych dokonujących się w europejskim i światowym układzie sił. W Europie narastały zarówno sprzeczności wewnętrzne, jak i między mocarstwami. Dodatkowo na przestrzeni całego XIX w. dokonały się na świecie w układzie sił ekonomicznych istotne zmiany na niekorzyść państw europejskich. Wyrosło nowe mocarstwo – Stany Zjednoczone. Rozwijała się Japonia. Mocarstwem z nieograniczonymi możliwościami na przyszłość pozostała Rosja. Niemcom natomiast – państwu prężnie rozwijającemu się, o niepokonanych ambicjach imperialistycznych, „historycznie spóźnionemu” w starcie do posiadania kolonii zamorskich – podporządkowanie sobie Europy Środkowej, jako bazy budowy potęgi germańskiej, wydawało się logicznym przedsięwzięciem¹⁴.

Koncepcje Mitteleuropy zostały rozwinięte i rozpowszechnione szczególnie w czasie I wojny światowej. Miały one być i były teoretyczną podbudową realizowania celów wojennych Niemiec. Z jednej strony koła przemysłowe i wojskowe Rzeszy Niemieckiej, podejmując działania wojenne, mogły korzystać z istniejących koncepcji w tej dziedzinie, z drugiej – właśnie w okresie I wojny światowej powstało najwięcej najbardziej rozwiniętych koncepcji zjednoczeniowych Europy Środkowej pod hegemonią Niemiec, w dużym stopniu jako uzasadnienie słuszności i potrzeby prowadzenia przez Niemcy wojny¹⁵.

W koncepcjach Mitteleuropy wykorzystywano dwa motywy, a mianowicie ekspansję i zagrożenie, niekiedy zresztą w ścisłym powiązaniu ze sobą, np. uzasadniające ekspansję zagrożeniem zewnętrznym. Posługiwano się wymyślonym „prawem” przodującego, dynamicznego narodu do ekspansji, do poszerzania swego terytorium kosztem innych, czyli do panowania nad narodami słabszymi, które wymagają „opieki”, a jej ceną jest podporządkowanie się silniejszemu¹⁶.

Motywym zagrożenia była narastająca konkurencja. Przełom XIX i XX w. to ogromny wzrost konkurencji w produkcji i w handlu, związany z proce-

¹³ A. Marszałek, *Z historii europejskiej idei integracji międzynarodowej*, Łódź 1996 r., s. 48.

¹⁴ K. Wiaderny-Bidzińska, dz. cyt., s. 18.

¹⁵ A. Marszałek, *Z historii europejskiej idei*, s. 35.

¹⁶ Tamże, s. 52.

sem przechodzenia internacjonalizacji stosunków ekonomicznych, politycznych i społecznych oraz militarnych w fazę globalizacji.

Z pojęciem Mitteleuropy korespondowała koncepcja tzw. gospodarki wielkiego obszaru. Wprawdzie opierała się na dominacji niemieckiej, ale miała znacznie szerszy wymiar merytoryczny i geograficzny, gdyż były tu formułowane jedne z pierwszych nowoczesnych założeń ogólnej teorii integracji ekonomicznej, a także postulowano włączanie w procesy owej integracji większości państw europejskich. O szerszym wymiarze tej koncepcji świadczył chociażby fakt, że do jej twórców należeli nie tylko Niemcy (jak A.E. von Schaffle i A. Sartorius), lecz także Polak R. Battagli czy Węgier E. Hantos¹⁷.

Główną spodziewaną korzyścią utworzenia gospodarki wielkiego obszaru miało być zażegnanie zagrożenia eliminacji krajów europejskich z konkurencji światowej przez wielkie mocarstwa. Wyeliminowanie tego zagrożenia nastąpiłoby przez wzmocnienie pozycji ugrupowania państw w skali międzynarodowej, światowej. Oczekiwano ponadto zwiększenia wpływu ugrupowania na stabilizację koniunktury gospodarki światowej i wzrostu dobrobytu państw członkowskich. Efekt ten miał być uzyskany zarówno przez znaczne powiększenie zasobów: ludności (jej pracy, wiedzy, umiejętności i inteligencji), terytorium, bogactw naturalnych i wytworzonych, środków technicznych, jak i przez racjonalizację realizowaną pod kierunkiem najbardziej uzdolnionych, zorganizowanych i zdyscyplinowanych ludzi. Mieli nimi być Niemcy¹⁸.

Koncepcja Paneuropy Richarda Coudenhovea-Kalergi

Na lata dwudzieste przypadło kształtowanie się nowej doktryny integracji. Hrabia i polityk austriacki Richard Coudenhove-Kalergi był z kolei organizatorem tzw. ruchu paneuropejskiego. Ruch Paneuropejski powstał na skutek obawy przed nową wojną światową i imperialistycznymi dążeniami stającego się potęgą Związku Radzieckiego¹⁹. W 1923 r. została opublikowana jedna z najważniejszych książek politycznych XX w. „Pan-Europa”, której był autorem. Proponował on integrację wszystkich państw europejskich z wyłączeniem Anglii i Rosji. Według jego planów, zarówno Rosja, jak i Anglia miały ustanowić dwa własne bloki: związek Panamerykański

¹⁷ O. Barburska, dz. cyt., s. 19.

¹⁸ A. Marszałek, *Z historii europejskiej idei*, s. 64.

¹⁹ E. Dynia, *Integracja europejska. Zarys problematyki*, Warszawa 2003, s. 12.

i związek Dalekiego Wschodu. Konfederacja europejska, według koncepcji Coudenhove-Kalergi, miała być oparta na równości, suwerenności i bezpieczeństwie członków. Głównymi filarami była unia celna i monetarna. Docelowo Konfederacja miała posiadać własny trybunał oraz armię²⁰.

Urzeczywistnienie zjednoczonej Europy miało przebiegać etapami. Najpierw powinna powstać konferencja paneuropejska z udziałem rządów państw. Następnie wszystkie państwa Europy zawarłyby umowy o wzajemnej gwarancji granic i poddawaniu wszelkich sporów pod rozstrzygnięcie sądu rozjemczego. W trzecim etapie utworzono by Europejką unię celną jako formę ugrupowania gospodarczego. W końcowym etapie stworzono by Stany Zjednoczone Europy na wzór Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej²¹. Propozycja ta sprowadzała się przede wszystkim do integracji politycznej i militarnej, w pewnym tylko stopniu do integracji gospodarczej²².

W doktrynie R.N. Coudenhove-Kalergiego integracja Europy miała przynieść przede wszystkim likwidację najgorszego zła i nieszczęścia nękającego od wieków cały świat, a mianowicie nacjonalizmu. Dlatego autor nie tylko odrzucał koncepcję suwerenności państw, lecz wręcz zakładał ich stopniowe obumieranie na rzecz ponadnarodowych i samorządowych²³.

Coudenhove-Kalergi podkreślał znaczenie europejskiej wspólnoty kulturowej, a szczególnie dziedzictwa grecko-rzymskiego i judeochrześcijańskiego. Potępiał nacjonalizm oraz konflikty międzypaństwowe będące często jego efektem. Uważał, że rozbita politycznie i gospodarczo Europa nie będzie w stanie zapewnić sobie długotrwałego pokoju²⁴.

Kalergi twierdził, że najpierw musi nastąpić odrodzenie ekonomiczne państw europejskich. Wyciągnął on praktyczne wnioski ze swojej dotychczasowej działalności. Państwa takie jak Austria, Czechosłowacja, Polska, Węgry, Jugosławia, Rumunia, Bułgaria, Grecja, Turcja, Litwa, Łotwa i Estonia, o niejednakowym poziomie gospodarczym i świadomości narodowej, ze 120 milionami ludności, miały stać się w przeszłości pomostem między rolniczym Wschodem a przemysłowym Zachodem. Stolicą tego nowego organizmu gospodarczego miał być Wiedeń. Konferencja wiedeńska miała też wykazać Francji i Niemcom oraz ruchowi panamerykańskiemu, że kraje

²⁰ K. Wiaderny-Bidzińska, dz. cyt., s. 16.

²¹ A. Marszałek, *Z historii europejskiej idei*, s. 77-80.

²² Z.M. Doliwa-Klepacki, dz. cyt., s. 40.

²³ A. Marszałek, *Integracja europejska*, Warszawa 2006, s. 28.

²⁴ A. Szeptycki, *Historia idei jedności europejskiej*, w: *Unia Europejska. Geneza – System – Prawo*, red. W.M. Góralski, t. I, Warszawa 2007, s. 32.

środkowej i południowo-wschodniej Europy jednoczą się w obronie przed wysoko rozwiniętymi państwami przemysłowymi²⁵.

W stosunku do państw pozaeuropejskich Stany Zjednoczone Europy stanowiłyby pewnego rodzaju całość polityczną i gospodarczą, choć wewnątrz byłyby to organizm w różnych aspektach znacznie zróżnicowany. Podstawowym językiem urzędowym miał być angielski, przy zachowaniu i poszanowaniu wszystkich języków narodowych jako wyrazu wspólnego bogactwa kulturowego. To zróżnicowanie byłoby jednakże podporządkowane pewnej ogólniejszej tendencji, prowadzącej do wykształcenia się jednego uniwersalnego narodu europejskiego o kulturze chrześcijańsko-hellenistycznej. Istotną rolę w tworzeniu Stanów Zjednoczonych Europy mieli odegrać Żydzi, naród cechujący się dążnością do pełnego humanistycznego uniwersalizmu²⁶.

Kalergi dowodził, że mimo zróżnicowania politycznego i językowego istnieje jeden naród europejski, wywodzący się z dziedzictwa chrześcijańsko-helleńskiego. Za przeszkodę w tworzeniu wspólnej Europy uważał nacjonalizm, który istnieje dlatego, że ludzie nie są wykształceni w sferze politycznej w relacji do mocarstw globalnych: Rosji i USA, zagrażających suwerenności Europy. To nie państwa miały się integrować ze sobą w ramach Paneuropy, te miały z czasem zaniknąć, ale narody, a zwłaszcza poszczególne ludzkie grupy przez swe otwarcie się na innych – Anglika na Francuza, Niemca na Polaka, Słowaka na Węgra, a to wszystko w ramach od dawna już istniejącego narodu europejskiego. W projektowanej przez Kalergiego integracji Paneuropy chodziło o suwerenność narodu europejskiego, a w niej – o suwerenność każdego Europejczyka²⁷.

Najtrafniej działania Kalergii określają słowa zawarte w Manifeście Paneuropejskim: „Rozbicie Europy naraża ją na potrójną katastrofę:

- wyniszczającą wojnę,
- ujarzmienie przez Rosję,
- ruinę gospodarczą.

W obliczu zagrożenia tymi katastrofami jedynym ratunkiem jest Paneuropa – zrzeszenie w ugrupowaniu międzynarodowym wszystkich demokratycznych państw Europy kontynentalnej, połączenie ich w polityczno-gospodarczym związku celowym²⁸.

²⁵ A. Marszałek, *Integracja europejska*, s. 89.

²⁶ Tamże, s. 75.

²⁷ Tamże, s. 28.

²⁸ S. Parzymies, *Integracja europejska w dokumentach. Wybór i opracowanie dokumentów*, Warszawa 2008, s. 34.

Coudenhove-Kalergi opracował nie tylko teoretyczne koncepcje zjednoczeniowe Europy, ale podejmował także aktywne działania na rzecz praktycznych ich realizacji. Z jego inicjatywy w Wiedniu w dniach 3-6 października 1926 r. odbył się I Kongres Paneuropejski, podczas którego powołano Unię Paneuropejską. Pomimo niepowodzeń w jej tworzeniu idea jedności europejskiej przebiła się w świadomości elit intelektualnych i politycznych Europy²⁹.

Stany Zjednoczone Europy Aristide`a Brianda

Poglądy Kalergii wywarły silny wpływ na poglądy francuskiego polityka Aristidea Brianda propagującego ideę federalnej Europy, w ramach której suwerenne państwa połączone byłyby przede wszystkim unią gospodarczą. We wrześniu 1929 r. na forum Zgromadzenia przedstawił projekt utworzenia federacji europejskiej. W wygłoszonym przez siebie memorandum powiedział: „Myślę, że między narodami które geograficznie są zbliżone, tak jak narody Europy, powinien być rodzaj więzi federalnej. Narody te powinny mieć w każdym momencie możliwość kontaktu, dyskusowania o swoich interesach, podejmować wspólne rezolucje, budować pomiędzy sobą więzi solidarności, która mogłaby przeciwstawiać się zagrożeniom, gdyby takie zaistniały. To jest to, co chciałbym zbudować. Oczywiście zgrupowanie to będzie działało przede wszystkim w dziedzinie ekonomicznej, bo jest to problem najbardziej aktualny. Sądzę, że możemy osiągnąć w tej materii sukces. Ale jestem przekonany z punktu widzenia politycznego, z punktu widzenia społecznego więź federalna bez naruszenia suwerenności żadnego narodu będzie korzyścią dla tych, co będą chcieli wziąć w niej udział”³⁰.

Uważał on, że kraje europejskie powinny mieć możliwość porozumienia się, dyskusowania o swoich sprawach oraz wspólnego decydowania o nich. Takie działania doprowadzą do stawienia czoła wspólnym wyzwaniom. Współpraca gospodarcza miała być podstawą integracji, niemniej jednak opowiadał się również za zacieśnieniem współpracy w sferze politycznej. Współpraca polityczna nie powinna jednak naruszać suwerenności żadnego z państw europejskich.

Filarami nowego porządku europejskiego miały być: Francja, Niemcy i Wielka Brytania. Państwa te powinny skutecznie przeciwdziałać się nacisko-

²⁹ E. Halizak, dz. cyt., s. 494.

³⁰ A. Elisha, *Aristide Briand. La paix mondiale et l'Union Europeenn*, Gloslay 2003, s. 32. Cyt. za K. Popowicz, *Historia integracji europejskiej*, Warszawa 2006, s. 22.

wi kapitału amerykańskiego na Europę. Briand, w przeciwieństwie do Coudenhove-Kalergiego, nie eksponował radzieckiego zagrożenia Europy Zachodniej. W jej rozwoju znaczną rolę miała odegrać współpraca z Wielką Brytanią. Europejskie problemy polityczno-gospodarcze najskuteczniej rozwiąże – w myśl zgłoszonego planu – utworzenie unii celnej, obejmującej: Francję, Niemcy i Wielką Brytanię, a w następnym etapie – pozostałe kraje europejskie³¹.

Briand podporządkowywał zagadnienia ekonomiczne politycznym. Wszelkie postępy w tworzeniu unii ekonomicznej warunkują względy bezpieczeństwa, a te wiążą się z postępowaniem w realizacji unii politycznej. Stany Zjednoczone Europy powinny występować jako federacja państw, a nie jako ich jedność. Solidarność zbiorowa nie może uszczuplać suwerenności państw-partnerów. Co więcej, nowa organizacja musi szanować niepodległość i suwerenność krajów, zapewnić im korzyści ekonomiczne, wypływające z uczestnictwa w federacji europejskiej. Nowa organizacja ekonomiczna Europy miał sprzyjać utworzeniu europejskiej unii celnej i dzięki temu doprowadzić do maksymalnego podniesienia własnej sprawności gospodarczej. Unia celna była identyfikowana ze wspólnym europejskim rynkiem³².

Mimo, że w latach 20 i 30 koncepcji Kalergiego i Brianta nie udało się wcielić w życie, a u schyłku tego okresu nasz kontynent ponownie ogarnął ogólnoeuropejski konflikt, ich działalność nie była całkowicie bezowocna. Austriacki arystokrata i francuski mąż stanu przyczynili się do upowszechnienia koncepcji jedności europejskiej. Briand wskazał na znaczenie pojednania francusko-niemieckiego i współzależność integracji gospodarczej i politycznej. Co niemniej ważne, niektóre postulaty sformułowane w Wiedniu i Paryżu zostały po latach zrealizowane. By tak jednak się stało, Europa musiała jednak przejść gehennę II wojny światowej³³.

W czasie trwania II wojny światowej wielu polityków uświadomiło sobie konieczność trwałej współpracy na kontynencie europejskim w imię pokoju, wolności i dobrobytu. W 1940 r. pojawiła się propozycja stworzenia unii francusko-brytyjskiej. Dyskusje dotyczące przyszłej integracji odbywały się w czasie wojny w Londynie, gdzie znalazło schronienie wiele rządów krajów okupowanych przez hitlerowców. W dyskusjach przejawiała się myśl stworzenia kilku regionalnych federacji, które następnie mogłyby połączyć się w większy organizm polityczny.

³¹ A. Marszałek, *Suwerenność a integracja europejska w perspektywie historycznej*, Łódź 2000, s. 148.

³² A. Marszałek, *Wprowadzenie do teorii suwerenności i integracji europejskiej*, Łódź 2001, s. 37.

³³ A. Szeptycki, dz. cyt., s. 34.

Konkretną propozycję powołania federacji europejskiej opracowały Stany Zjednoczone Ameryki. Projekt Konstytucji Stanów Zjednoczonych Europy został opracowany w 1944 r. przez Komitet Prawny V Kongresu Państwa Europejskiego. Przewidywał on utworzenie europejskiej unii gospodarczej, z którą miały być zjednoczone kolonie państw europejskich, wspólnego systemu obronnego z armią ponadnarodową i europejskiego systemu prawnego. Federacja posiadałaby trzy główne organy: Kongres (organ ustawodawczy), Radę (organ wykonawczy) i Sąd Najwyższy³⁴.

Polskie koncepcje międzynarodowej integracji polityczno-gospodarczej w Europie

Symboliczny początek państwa polskiego związany jest z przyjęciem chrztu w 966 r. przez Mieszka I. Od tego momentu Polska stała się członkiem europejskiej wspólnoty państw chrześcijańskich gdzie językiem polskich elit stała się łacina, podobnie jak w innych krajach Europy.

Kolejnym Polakiem, który miał udział w budowaniu integracji europejskiej był Bolesław Chrobry, który w czasie spotkania przy grobie św. Wojciecha z cesarzem Ottonem III został uznany przez niego za suwerennego władcę. Jednocześnie arcybiskupstwo w Gnieźnie w 1000 r. uzyskało zgodę na niezależność od Niemiec, co miało ogromne znaczenie dla młodego państwa. Decyzje polityczne podejmowane przez Chrobrego i jego ojca Mieszka I były bardzo odważne. Zaważyły one na dobrych stosunkach z cesarzem Ottonem III, który chciał zbudować uniwersalne cesarstwo obejmujące również ziemie polskie.

Proces chrystianizacji rozpoczęty przez Bolesława Chrobrego miał na celu przesunięcie granic Europy na nowe, północno-wschodnie obszary. Został on rozpoczęty przez wyprawę misyjną św. Wojciecha w 997 r. Na sukces tych wysiłków trzeba było czekać kilkaset lat. Na uwagę zasługuje fakt, że proces chrystianizacji dokonywany przez Bolesława Chrobrego nie był przeprowadzany siłą przy użyciu wojska. Sukces zmazany z akcją szerzenia chrześcijaństwa jest wielkim wkładem polskich elit politycznych w budowę zjednoczonej Europy. Elity polityczne tamtego okresu dbały zarówno o pogłębienie więzi z Europą, jak i o zachowanie w niej własnej, silnej i suwerennej państwowości.

Istotny wkład w dzieło integracji europejskiej miał Paweł Włodkowic. Był on prawnikiem, dyplomatą i rektorem Akademii Krakowskiej. W swo-

³⁴ A. Kwilecki, *Idea zjednoczenia Europy*, Poznań 1969, s. 162.

ich wystąpieniach w XV w. przekonywał elity europejskie do takich wartości, jak wolność religijna, tolerancja co wiązało się z jego wielką mądrością i odwagą polityczną. Broniąc polskiego interesu narodowego w sporze z Zakonem krzyżackim, opracował ogólną doktrynę prawną: prawa każdego narodu do pokojowej egzystencji i rozwoju. Bronił też prawa „niewiernych” do bytu niezależnego i potępiał chrystianizację ludności „ogniem i mieczem” jako czyn niesprawiedliwy. Wypowiadał się za stworzeniem takiego prawa narodów, które chroniłoby wszystkie narody przed agresją i stałoby się dzięki temu czynnikiem spajającym je we współpracy³⁵.

Znaną postacią, która miała wkład na procesy integracyjne miał Kajetan Józef Skrzetuski. Uwierzył on, że przed nieszczęściami wojen może uchronić kraje i społeczność europejską zawiązanie ligi państw, które powołają Kongres, w którym będą uczestniczyć przedstawiciele wszystkich krajów członkowskich ligi. Kongres (Sejm Generalny) miałby zadania arbitrażowe w sprawach międzynarodowych, tzn. między krajami członkowskimi, a także między nimi a innymi krajami³⁶. Podstawą utrwalenia pokoju miał być istniejący stan posiadania poszczególnych państw oraz wzajemne wyrzeczenie się jakichkolwiek dawniejszych pretensji i niezgłaszanie nowych. W przypadku, gdyby któreś z państw związkowych próbowało zbrojnie przeciwstawić się orzeczeniom Sejmu Generalnego, pozostali alianci byłiby zobowiązani do wspólnej akcji przeciw niemu³⁷.

Z kolei Stanisław Staszic jeden z najwybitniejszych polskich umysłów na przełomie XVIII i XIX w. uważał, że narody połączą się dobrowolnie i utworzą federację. Zrozumienie tych spraw nastąpi w wyniku rozwoju oświaty, kształcenia umysłu ludzkiego. Proces łączenia narodów miał być rozpoczęty przez Słowian. Połączenie Słowian w Cesarstwie Rosyjskim miało wg Staszica doprowadzić w następnej kolejności do zrzeszenia się Europy, zniszczenia wojen i permanentnego pokoju.³⁸

Bogumił Jastrzębowski wzywał wolne narody Europy do wiecznego przymierza i pokojowego współżycia. Według niego pokój w Europie może zapewnić tylko wprowadzenie i ścisłe przestrzeganie przez narody określonych, wspólnych dla wszystkich norm prawnych, które byłyby zawarte w ogólnoeuropejskiej konstytucji. W prawie ludzkość powinna szukać gwarancji pokoju. Za jednostkę ustrojową Jastrzębowski przyjął nie państwo,

³⁵ A. Marszałek, *Wprowadzenie do teorii*, s. 53.

³⁶ Tamże, s. 25.

³⁷ A. Marszałek, *Suwerenność a integracja*, s. 281.

³⁸ A. Marszałek, *Z historii europejskiej idei*, s. 26.

lecz naród. Jego koncepcje były zbliżone do koncepcji przebudowy Europy jakie głosił Adam J. Czartoryski³⁹.

W XIX w. wśród polskiej emigracji powstało kilkanaście publikacji związanych z problematyką integracji europejskiej. Największe znaczenie wśród nich miały prace księcia Adama Jerzego Czartoryskiego, jednego z najwybitniejszych polityków polskich XIX w. Postulował on stworzenie stabilnego systemu gwarantującego wolność narodów w Europie. Miał on powstać pod auspicjami Rosji i Wielkiej Brytanii. Kraje europejskie podpisałyby traktat, który byłby nienaruszalnym składem zasad dla rządów. Zjednoczona Europa składałaby się z federacji regionalnych. Według swojego plany Czartoryski przewidywał stworzenie federacji niemieckiej połączonej ze Szwajcarią i Holandią, federacji włoskiej, iberyjskiej i bałkańskiej. Polska, odtworzona w granicach przedrozbiorowych miała pozostać w unii dynastycznej z Rosją.

Do dyskusji na temat związków federalnych w Europie włączyli się również Polacy. Józef Piłsudski, jeden z najważniejszych polityków polskich XX w., myślał o stworzeniu federacji grupującej kraje od Finlandii, poprzez Litwę, Łotwę, Polskę, Białoruś, Ukrainę, po Gruzję – tak zwanego Międzymorza. Idea ta nawiązywała częściowo do tradycji jagiellońskiej. Nowy blok państw miał leżeć pomiędzy Bałtykiem a Morzem Czarnym i stanowić przeciwwagę dla Rosji i Niemiec. Józef Piłsudski, chcąc zrealizować swoją koncepcję, planował zajęcie ziem, których ośrodkami byłoby Wilno, Mińsk, Kijów. W jego przekonaniu, po ich zajęciu w sejmie polskim odpadłaby kwestia stworzenia jednolitej Polski, natomiast powstałaby kwestia odrodzenia Ukrainy, Litwy, a może i Białorusi w formacji federacyjnej bądź konfederacyjnej⁴⁰.

Gończym orędownikiem ponadpaństwowych związków europejskich był pierwszy premier rządu polskiego na uchodźstwie generał Władysław Sikorski. Jednym z ważniejszych celów w jego polityce zagranicznej było doprowadzenie do federacji polsko-czechosłowackiej. Rozmowy na ten temat toczono już od 1939 r. W 1942 r. pod naciskiem Rosjan na Czechów projekt upadł. Federacja, którą projektował Sikorski otwarta była na inne państwa Europy Środkowo-Wschodniej. Pod uwagę brał również państwa bałkańskie oraz Węgry. Prowadzono też rozmowy związane ze stworzeniem przyszłej federacji z przywódcami Jugosławii, Grecji, Belgii, Holandii i Luksemburga.

³⁹ Tamże, s. 30-31.

⁴⁰ R. Miknys, *Michał Romer, krajowcy, a idea zjednoczonej Europy w pierwszej połowie XX wieku*, w: *Instytut Europy wschodniej*, red. J. Kłoczowski, S. Łukasiewicz, Lublin 2003, s. 99.

Istotną rolę w tych rozmowach odegrał Józef Retinger, który kontynuował ideę jedności Europy niemal do końca swojego życia w 1960 r. Jeszcze przed wybuchem II wojny światowej zwracał uwagę generałowi Sikorskiemu, że byłoby korzystne sfederowanie się państw europejskich. Wskazywał na niemożliwość prawdziwie niezależnego bytu tak małego kraju jak Polska, znajdującego się między zaborczymi sąsiadami. Podkreślał, że małe narody powinny tworzyć federacje regionalne, które mogłyby łączyć się w ramach ogólnej federacji ogólnoeuropejskiej⁴¹.

Uwagi końcowe

Analizując przebieg międzynarodowej integracji polityczno-gospodarczej Europy oraz zgłaszane programy i podejmowane przedsięwzięcia można uznać, że elity polityczne i intelektualne Europy miały wysoką świadomość potrzeby tego procesu.

Przez wiele wieków kształtowały się różne idee międzynarodowej integracji polityczno-gospodarczej w Europie. Wywierały one wpływ na sposób myślenia i działania ludzi podejmujących próby integracyjne. Początkowo reprezentowali je władcy europejscy, ich doradcy, pisarze polityczni, duchowni, filozofowie. Idee międzynarodowej integracji znalazły również odzwierciedlenie w masowych organizacjach politycznych. Integracja europejska bazuje na trwałym dorobku cywilizacyjnym Starego Kontynentu, ukształtowanym głównie przez „triadę” europejską: kulturę grecką, prawo rzymskie i uniwersalistyczne idee chrześcijańskie⁴².

Nie kwestionując innych aspektów życia społecznego rolę pierwszoplanową dla procesów integracyjnych przypadają aspektom politycznym i gospodarczym. W historii spotykamy przykłady kiedy integracja polityczna wyprzedza gospodarczą i odwrotnie⁴³.

Dokonując przeglądu genezy międzynarodowej integracji polityczno-gospodarczej w powyższym tekście można zauważyć, że aspekty polityczny i gospodarczy odegrały kluczową rolę w tym procesie. Już w początkowej fazie międzynarodowej integracji na kontynencie europejskim ważną rolę odgrywał czynnik gospodarczy i prawo rzymskie. Miało to miejsce w mo-

⁴¹ J. Pomian, *Józef Retinger: Życie i pamiętniki „szarej eminencji”*, Warszawa 1990, s. 122.

⁴² K. Lastawski, *Procesy integracyjne w Europie*, w: *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2006, s. 223-224.

⁴³ S. Ładyka, dz. cyt., s. 17.

mencie tworzenia Imperium Rzymskiego. Generalnie należy stwierdzić, że do momentu klęski armii napoleońskiej decydującym czynnikiem integracyjnym był czynnik polityczny, natomiast gospodarczy miał dużo mniejsze znaczenie. Istotne znaczenie miała koncepcja króla Francji Henryka IV. Była to jedna z najbardziej znaczących koncepcji integracji politycznej polegającej na stworzeniu Stanów Zjednoczonych Europy.

Wiek XIX był okresem w którym nastąpił rozwój kapitalizmu. Fakt ten miał ogromne znaczenie dla międzynarodowej integracji polityczno-gospodarczej. W dyskusjach zjednoczeniowych zaczęły się pojawiać elementy gospodarcze, których rola stawała się coraz znacząca. Oczywiście nadal istotnym czynnikiem był czynnik polityczny. Rozwój kapitalizmu, a co za tym idzie wzrost wymiany gospodarczej oraz postępu technicznego prowadziły nieuchronnie do zbliżenia między narodami, ułatwiając tym samym upowszechnienie idei integracyjnych w dziedzinie gospodarki.

Przykładem zwiększającej się roli czynnika gospodarczego w integracji przy pełnym zachowaniu elementów politycznych była koncepcja Mitteleuropy stworzona przez Friedricha Naumanna. Głosił on, że stworzenie wielkiego obszaru gospodarczego w Europie Środkowej jest wymogiem sytuacji politycznej świata. Koncepcja ta miała szczególne znaczenie ponieważ w niej były formułowane po raz pierwszy nowoczesne założenia ogólnej teorii integracji gospodarczej. W tej koncepcji postulowano również aby włączyć w te procesy większość państw europejskich.

Kolejna koncepcja Coudenhova-Kalergi sprowadzała się do integracji politycznej i militarnej, a pewnym stopniu do integracji gospodarczej. Jednak podstawowymi filarami bezpieczeństwa miała być unia celna i monetarna. Twórca tej koncepcji uważał, że najpierw musi nastąpić odrodzenie gospodarcze państw europejskich. Odrodzenie gospodarcze krajów Europy środkowej i południowo-wschodniej miało na celu obronę przed wysoko rozwiniętymi państwami przemysłowymi.

Kontynuator poglądów Kalergiego francuski polityk Arstid Briand propagował powstanie federalnej Europy, w ramach której suwerenne państwa połączone byłyby unią gospodarczą. Dominującym czynnikiem w tej koncepcji był zdecydowanie czynnik gospodarczy. Briand twierdził, że europejskie problemy polityczno-gospodarcze najskuteczniej rozwiąże utworzenie unii celnej opartej w początkowej fazie na Niemczech, Francji i Wielkiej Brytanii, a w następnej na pozostałe kraje europejskie.

Międzynarodowa integracja gospodarcza stanowi środek służący osiągnięciu celu, nie sam cel. W praktyce większość ugrupowań gospodarczych wynika z motywów politycznych i to w stopniu, że nie uwzględniając tego

trudno byłoby zrozumieć postęp, jaki się obserwuje w rozwoju integracji gospodarczej. Niemniej dla zrozumienia tego zjawiska niezbędna jest jego analiza ekonomiczna kwantyfikująca w miarę możliwości jego efekty celem dostarczenia sferom politycznym podstawy pozwalającej na dokonanie osądu czy i w jakim zakresie argumenty ekonomii wzmocniają czy wręcz zastępują argumenty natury politycznej⁴⁴.

W wysuwanych projektach z reguły próbowano ustalać relacje między rządami państw członkowskich i władcami integrującej się Europy oraz w pewnym stopniu również przyszłe stosunki jednoczącego się kontynentu z innymi podmiotami stosunków międzynarodowych. Autorzy pomysłów integracyjnych dążyli głównie do polepszenia warunków wymiany handlowej, zapewnienia bezpiecznego współżycia narodów oraz przeciwdziałania zagrożeniom zewnętrznym⁴⁵.

Zarysowany powyżej historyczny proces kształtowania się idei integracyjnych pokazuje, że wśród motywów powołujących je do życia mieściły się motywy polityczne jak również gospodarcze.

SUMMARY

Genesis of international economy – political integration in Europe

The article raises the issue connected with the genesis of the international political and economic integration in Europe. The introduction deals with a correlation between political and economic integration. The next part shows the beginnings of international integration in Europe dating back to the Roman Empire times. The author emphasizes the fact that the beginnings and reasons of integration were first and foremost dictated by the political factor.

The 19th century and the development of capitalism caused the economic factor to play more and more important role in the process of integration. It is shown by the successive concept of integration discussed in the article. The author describes: “Mitteleurope” concept, Richard Coudenhove-Kalergi’s “Paneurope” concept and Aristide Briand’s idea of a United States

⁴⁴ P. Robson, *The Economics of International Integration* Routledge, London and New York 1990, s. 2.

⁴⁵ K. Łastawski, dz. cyt., s. 224.

of Europe. The final part says about Poles who participated in the European process of integration.

In the conclusion the author writes about the importance of political and economic motives in the historical process of shaping the international integration. The author stresses the fact that the aim of economic arguments is to strengthen the political decisions.